

Jan Gustaw Rokita

(Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)

MEDAL UPAMIĘTNIAJĄCY ZWYCIĘSTWO
POD MURAMI WIEDNIA (12 WRZEŚNIA 1683 ROKU)
Z WYOBRAŻENIEM DWÓCH ORLÓW:
POLSKIEGO I AUSTRIACKIEGO, AUTORSTWA
JANA HÖHNA MŁ. UWAGI IKONOGRAFICZNE

Abstract

MEDAL COMMEMORATING
THE VICTORY AT VIENNA OF 12 SEPTEMBER 1683
WITH IMAGES OF TWO EAGLES – POLISH AND AUSTRIAN –
MADE BY JAN HÖHN THE YOUNGER. ICONOGRAPHIC COMMENTS

The article is devoted to the iconographic interpretation and comparison of a medal issued to commemorate the Vienna victory of 1683 with fourteen other similar objects of art.

Key words: medal, Vienna victory 1683, medal maker, graphics.

Słowa kluczowe: medal, wiktoria wiedeńska 1683, medalier, grafika.

1. Wstęp

Wkrótce po zwycięstwie wiedeńskim głównym celem zabiegów podejmowanych przez dwór królewski stało się przedstawienie w odpowiednim świetle wydarzeń z 12 września 1683 roku ze szczególnym uwzględnieniem roli Jana III Sobieskiego w pokonaniu Turków pod murami cesarskiej stolicy. Wybijane wówczas, z inicjatywy otoczenia monarchy, medale przeznaczone były dla odbiorcy wewnętrznego (polskiego) oraz zagranicznego (europejskiego)¹. Jak

¹ Na temat medali Jana III Sobieskiego pochodzących z lat 80. XVII wieku powstało do dnia dzisiejszego bardzo niewiele specjalistycznych publikacji. Wśród polskojęzycznych pozycji zawierających podstawowe dane o artefaktach wykonywanych na zamówienie Sobieskiego wymienić należy zwłaszcza znakomite katalogi wystawowe: *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*, red. W. Fijałkowski, J. Mielezko, Warszawa 1983, *Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1983,

się wydaje, dzieło medalierskie opisywane w niniejszym artykule dedykowano właśnie odbiorcy zagranicznemu, ściślej zaś poddanemu władcy Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Za powyższą hipotezą przemawia zarówno przekaz zawarty w inskrypcjach, jak i szczegóły kompozycji awersu i rewersu przybliżone w dalszej części pracy. Potrzeba popularyzacji osoby polskiego władcy była tym większa, że propagandiści cesarscy konsekwentnie usiłowali przekonać nowożytnego odbiorcę, iż odniesiony sukces militarny należy zawdzięczać niezłomnej woli i zabiegom dyplomatycznym Leopolda I Habsburga. Taki pogląd został wyrażony m.in. za pośrednictwem okolicznościowych medali cesarskich emitowanych również po 12 września 1683 roku².

2. Omówienie medalu

Medal będący przedmiotem mojej analizy ikonograficznej powstał wkrótce po 12 września 1683 roku. Jego twórcą był zaś Jan Höhn ml.³ (il. 1)⁴. Na awersie

Odsiecz Wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990, *Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996*, Warszawa 1996. Nie wolno pomijać także jedynej jak dotąd odrębnej monografii poświęconej medalom wiedeńskim autorstwa Aleksandra Hirscha pt. *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens 1683*, Troppau 1883. Prócz szeregu medali wybitych na polecenie dworu cesarskiego autor opisuje także i numizmaty przypisywane inicjatywie Sobieskiego.

² Przykładowo wystarczy w tym miejscu wymienić medal autorstwa Johanna Neidhardta z 1683 roku. Awers wypełnia alegoryczny portret Leopolda I Habsburga na koniu tratującym turecki półksiężyc. Na rewersie zaś umieszczono wokół widoku obleganego Wiednia pięć medalionów z popiersiami sojuszników chrześcijańskich Maksymiliana II Wittlesbacha, Jana III Sobieskiego, Jana Jerzego III Wettina, Erenesta Rudigiera hr Starhemberga. Napis w otoku między medalionami: TANTORUM – HEROUM – DUCTU – FORTITUDINE (Za przywództwem i męstwem takich bohaterów) nie precyzuje, czyją konkretnie zasługą stało się odparcie spod murów Wiednia Turków, por. Kraków, Muzeum Narodowe (zbiory E. Hutten-Czapskiego), nr inw. VII-Md-493, poz. I.G. 18302, por. *Chwała i sława Jana III...*, s. 218–219, kat. nr 198, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 250, kat. nr 409 (tamże wcześniejsza literatura).

³ **Höhn (Hoehn) ml. Jan (Johann)** (1642 w Gdańsku – 1693 we Wrzeszczu) – wywodzący się z Gdańska rytownik, medalier, twórca stempli do gdańskich monet, donatywy i medali, realizujący zlecenia rady miasta Gdańska, Jana II Kazimierza, Michała Korybuta Wiśniowieckiego, Jana III Sobieskiego, cesarza Leopolda I Habsburga, elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma I, syn i uczeń Jana Höhna (Hoehna) st. przybyłego do municypium gdańskiego ze Strasburga, nadworny medalier dworu pruskiego (od 8 marca 1678 roku). Podpisywał się sygnaturą: h, H; I Höhn; hö hn; Hiun (junior); hIUNIORr, por. M. Gumowski, *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. X, 1924, s. 23–64, idem, *Gdańska sztuka medaljerska.*, [w:] *Gdańsk. Przeszłość i teraźniejszość*, red. S. Kutrzeba, Lwów 1928, J. Strzałkowski, *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych (1508–1965)*, Warszawa 1982, s. 96–98.

⁴ Av. i Rv. Kraków, Muzeum Narodowe (zbiory E. Hutten-Czapskiego), nr inw. VII-Md-476, Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 67058 MNW, Warszawa, Biblioteka Narodowa, nr inw.

Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=1518279>

Ilustracja 1. Medal Jana III Sobieskiego upamiętniający odsiecz wiedeńską z wyobrażeniem dwóch orłów (polskiego i austriackiego) rozrywających turecki półksiężyc i przypominających o klęsce imperium tureckiego pod Wiedniem, emitowany z inicjatywy dysponenta wystawiony na aukcji antykwariatu „Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung” (Monachium) dnia 7 marca 2013 roku (aukcja nr 213, kat. nr 4086).

interesującego nas dzieła medalierskiego odtworzono popiersie (skierowane w prawą stronę) króla Jana III Sobieskiego *all'antica* w zbroi noszonej w przeszłości przez Rzymian wraz z narzuconym na ramiona płaszczem z kwadratową broszą na prawym ramieniu⁵. Zamiast nakrycia głowy królewskie skro-

I.G. 18272, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung” (Monachium) dnia 7 marca 2013 roku (aukcja nr 213, kat. nr 4086), E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich*, Wrocław 1838, t. II, poz. 229, poz. 224, E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. I–V, St. Petersburg–Cracovie 1871–1916, poz. 2462, 2662, W. Bartynowski, *Teki Bartynowskiego: Medale z czasów Jana III*, b. d. [XIX/XX w.], poz. I.G. 18272, I.G. 18274, I.G. 18277, Cz. Kamiński, W. Kowalczyk, *Medale i medaliony polskie i związane z Polską. Katalog wystawy*, Warszawa 1969, poz. 65, *Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali*, red. A. Białkowski, E. Tarka, S. Suchodolski, Z. Wdowiszewski, Muzeum Narodowe, Warszawa 1974, poz. 2573 i poz. 2574, *Chwała i sława Jana III...*, s. 216, kat. nr 192, *Odsiecz Wiedeńska*, s. 252, kat. nr 417. Medal wiedeński Höhna mł. dedykowany Janowi III Sobieskiemu znany jest jeszcze w innej wersji sporządzonej z podobnego kruszcu, różniącej się nieznacznie od opisywanego egzemplarza pod względem średnicy krążka (57,2 mm) oraz preferowanych skrótów w przypadku niektórych części inskrypcji na rewersie, por. E. Hutten-Czapski, *op. cit.*, poz. 2463, A. Hirsch, *op. cit.*, poz. 26. Możliwość zapoznania się z pracą Höhna mł. z 1683 roku miał również Georg Bowers. Angielski medalier bowiem z powodzeniem dokonał powtórzenia awersu i rewersu oryginalnego dzieła gdańskiego mistrza. Decydując się zaś na wprowadzenie medalu do obiegu, sygnował go własnymi inicjałami, por. *Kolekcja Węsierskiego...*, por. 2573, 2572, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 252–253, kat. nr 418.

⁵ Najważniejsze problemy związane z podobizną Jana III Sobieskiego na interesujących nas medalach zasygnalizowała Magdalena Górska w krótkim artykule pt. *Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego*, [w:] „*Primus inter pares*”. *Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walwender-Musz, Warszawa 2013. O ikonografii Jana III Sobieskiego i jego najbliższej rodziny pisali m.in. Aleksander Czołowski w artykule, pt. *Ikonografia wojenna Jana III*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, R. II, t. II, 1930, z. 2, s. 265–266, Janina

nie honoruje wieniec laurowy⁶. Znajdujący się w otoku napis: IOAN[nes] III D[ei] G[ratia] REX POLONIARUM (Jan III, z Bożej łaski Król Polski) jest powtórzeniem inskrypcji znanej z poprzednich medali. Celowe portretowanie osoby królewskiej zgodnie z zasadami antykizacji miało w intencji dysponenta sugerować odbiorcy, że zwycięstwo wiedeńskie stało się udziałem suwerennego monarchy nie ustępującego prestiżem i powagą cesarzowi, którego rozpowszechniane po 1683 roku wizerunki również naśladowały podobizny wodzów i cesarów „Imperium Romanum”⁷.

Królewski portret *all'antica*, rozpoznawalny na awersie medalu Jana Höhna mł. z 1676 r., stał się istotnym punktem odniesienia dla twórcy przedmiotu codziennego użytku, powstałego w późniejszym okresie na prywatne zamówienie królewskie. Mowa w tym miejscu o pucharze z pokrywą pochodzącym z około 1690 r., wykonanym ze złoczonego (?), repusowanego i polerowanego srebra przez działającego w Gdańsku Nataniela Schlaubitza⁸ (il. 2). Naczynie o kształcie stożka osadzonego na okrągłej stopie wyposażono w zdejmowaną pokrywę z gałką⁹. Dekorację pucharu zdominował motyw liści akantu nawiązujących do zwycięstw militarnych króla oraz owoców oznaczających zgodę, wzajemną miłość i jedność w rodzinie niezbędną do zapewnienia następstwa

Ruszczyć wna w artykule pt. *Ikongrafia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. XXVI, 1982, czy w końcu Hanna Widacka, autorka opracowania dotyczącego grafiki portretowej Jana III Sobieskiego pt. *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010.

⁶ Wizerunek monarszy utrwalony na kompozycji artystycznej omawianego dzieła medalierskiego podobny jest do portretu królewskiego umieszczanego na awersach talarów koronnych Jana III Sobieskiego z ok. 1684–1685 r., por. Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. NPO 115562, nr inw. N. 1615 (kopia), I. Zagórski, *Monety dawnej Polski*, Warszawa 1845, poz. 606, *Chwała i sława Jana III...*, s. 255, 259, kat. nr 282, 298.

⁷ Istnieje ponadto jeszcze jedna odmiana awersu powyższego medalu autorstwa angielskiego medaliera Geорга Bowersa (Bowera), wybita w tym samym roku. Rewers pozostaje bez zmian. Natomiast portret królewski na pierwszej stronie odbiega od podobizny na awersie medalu Höhna (Hoehna) mł. Analizując ubiór Sobieskiego można wyodrębnić paludament, futrzany płaszcz spięty dekorowaną klejnotami broszą oraz zbroję karacenową urozmaiconą główką gorgoneionu oraz naramiennikiem wymodelowanym na kształt lwiego pyska. Inskrypcję otokową awersu medalu, autorstwa Bowersa (Bowera): IOAN·III D. G·REX POLONIARUM przeniesiono na krążek w niezmiennym kształcie, Warszawa, Zamek Królewski, nr inw. ZKW.N.830/2573, por. A. Hirsch, *op. cit.*, poz. 50, tab. V, il. 37.

⁸ **Schlaubitz Nataniel (Nathaniel)** (2 III 1662 w Elblągu – 1726 w Gdańsku) – wywodzący się z Prus Królewskich złotnik, uczeń Johanna Rohdego II i Benedykta Clausena, mistrz sztuki złotniczej (od 1690 r.), obywatel Gdańska (od 1690 r.), działający w Gdańsku (w latach 1690–1726), pełniący funkcje organizacyjne w cechu gdańskich złotników (w latach 1703–1723). Twórca licznych przykładów rzemiosła artystycznego wykonywanych na zamówienie królewskie Jana III Sobieskiego i Augusta II Wettina oraz patrycjuszki gdańskich, por. M. Gradowski, A. Kasprzak-Miller, *Złotnicy na ziemiach północnej Polski* (część I), Warszawa 2002, s. 119.

⁹ Puchar będący przedmiotem naszego zainteresowania należy do zbiorów prywatnych Andrzeja Ciechanowieckiego z Londynu, por. *Chwała i sława Jana III...*, s. 270, kat. nr 325.

tronu. Wśród wici roślinnej oglądający dostrzeże profilowane portrety Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery sporządzone techniką repusowania. Sylwetka monarchy, tak samo jak poprzednio, uwieczniona została w paludamencie na ramionach oraz w wieńcu laurowym na głowie. Dodatkowym elementem jest natomiast zbroja karacenowa z kwadratowym wycięciem wokół szyi. Również i podobiznę królewskiej małżonki (nie uwzględniona na awersie medalu) utrwalono w kostiumie z epoki.

Ilustracja 2. Puchar z pokrywą, w którego programie artystycznym uwzględniono repusowane portrety pary królewskiej *all'antica*: Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery Sobieskiej, Nataniel Schlaubitz, 1690, Gdańsk, srebro repusowane i polerowane, wys. 24,5 cm, reprodukcja za: *Chwała i sława Jana III...*, Warszawa 1983, kat. nr 325, il. 124.

Na kompozycji rewersu medalu widać dwa ukoronowane orły cesarski i polski rozrywające turecki półksiężyc, usytuowane na tle rozległej panoramy przedmiść Wiednia wraz ze znajdującym się na pierwszym planie Dunajem i obozem wojskowym Turków. Warto zwrócić uwagę na religijne przesłanie sceny na medalowym krążku. Dzięki zażegnaniu zagrożenia ze strony imperium osmańskiego ocalono nie tylko stolicę Świętego Cesarstwa Rzymskiego, lecz również wartości chrześcijańskie. Wybitne przykłady religijnej architektury europejskiej, m.in. katedra św. Szczepana, zrekonstruowane przez artystę na utrwalonym przezeń wyobrażeniu miasta świadczą o przywiązaniu wiedeńczyków do wiary katolickiej, na której rozwój nie szczędzili funduszy. Komentarz do

kompozycji zawiera inskrypcja (w górnej części awersu): NEC LUNA DUABUS (Wobec dwóch potęg i księżyc jest niczym), a także kartusz z trzywierszowym napisem u dołu rewersu: VIENNA LIBERATA A[nn]o MDCLXXXIII D[ie] XII SEPT[embris] (Wiedeń wolny 1683, dnia 12 września), podtrzymywany przez dwóch jeńców tureckich.

Tradycja przedstawiania w numizmatyce i medalierstwie dwóch orłów ustawionych naprzeciwko siebie, mimo że w interesującym nas przypadku dostosowana została do okoliczności historycznych, ściślej zaś potrzeby godnego uświetnienia zwycięstwa pod murami Wiednia, które stało się najdonioślejszym następstwem zawartego wcześniej przymierza polsko-austriackiego, datowana jest na czasy starożytne. Za najlepszy dowód panujących w przeszłości tendencji w sztuce także i tym razem mogą być uznane egzemplarze dawnych środków płatniczych. Z czasów panowania Aleksandra Macedońskiego (lata 336–323) pochodzi moneta (diobol) z portretem monarchy na awersie i wyobrażeniem dwóch reprezentantów najszlachetniejszego gatunku ptaków (na rewersie), w nawiązaniu zapewne do osoby gromowładnego Zeusa¹⁰ (il. 3). Orły nie spotkały się jednak w powietrzu, lecz na gałęzi, stąd ich skrzydła są zwinięte. Dwuczęściowy napis: ΑΛΕΞ[Α] – ΝΑΡΟΥ dotyczy osoby władcy. Oczywiście istnieją odstępstwa w wyglądzie opisywanych drapieżników. Przede wszystkim zaś rewersy z ich wizerunkami nie spełniały w starożytności funkcji emblematów państwowych. Być może jednak jedna z wersji monety (o bardzo dużym nakładzie) znana była Höhnowi i mogła posłużyć za odległy wzór.

Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=562193>

Ilustracja 3. Moneta (diobol) z czasów Aleksandra Macedońskiego z przedstawieniem na awersie dwóch orłów zwróconych do siebie przodem, nieznaną pracownik mennicy, Amphipolis, 336–323, srebro. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu „Gemini, LLC” dnia 6 stycznia 2009 roku (aukcja nr V, kat. nr 528).

¹⁰ Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu „Gemini LLC” dnia 6 stycznia 2009 roku (aukcja nr V, kat. nr 528). Zachowały się ponadto inne numizmaty o wartości diobola z czasów Aleksandra Macedońskiego, na których rewersach motywem przewodnim są dwa orły. Warto przypomnieć zwłaszcza dwie monety, których czas emisji pokrywa się z okresem panowania władcy. Podobizny orłów znajdujące się na obydwu krążkach w porównaniu do opisywanego

Temat klęski Turków pod Wiedniem był podejmowany również przez innych artystów. Zachowała się do naszych czasów rycina dołączona do pracy *Auff, auff Ihr Christen! Das ist: Ein bewegliche Anfrischung, Der Christlichen Waffen Wider Den Türckischen Bluet-Ege* wydanej w Wiedniu w 1683 roku¹¹ (il. 4). Rytownik podpisujący się Nicolas (?) Rauchmijler, w oparciu o rysunek Donato

Źródło: <http://data.onb.ac.at/rec/AC02995553>

Ilustracja 4. Rycina dołączona do pracy *Auff, auff Ihr Christen! : Das ist: Ein bewegliche Anfrischung, Der Christlichen Waffen Wider Den Türckischen Bluet-Ege* wydanej w Wiedniu w 1683 r., na której ukazano skrzydlatą famę za pomocą puzonu głoszącą sławę zwycięzcom oraz dzierżącą barokowy kartusz z herbem Świętego Cesarstwa Rzymskiego, a także orła z rozpostartymi skrzydłami ściskającego w obydwu pazurach pęknięty na dwie części półksiężyc, Nicolas (?) Rauchmijler (wykonawca), Donato (?) Rossetti (autor rysunku), 1683, miedzioryt, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sygn. AC02995553.

wyżej przedstawienia zostały oddane bardzo nieporadnie, bez uwzględnienia szczegółów anatomicznych reprezentantów najszlachetniejszego gatunku ptaków, por. Przedmioty wystawione na aukcjach antykwariatów „LHS Numismatik AG”, „Roma Numismatics Limited” (Rzym), dnia 23 kwietnia 2007 roku i 22 lutego 2014 roku (aukcja nr 100, kat. nr 218, aukcja nr 6, kat. nr 116).

¹¹ *Auff, auff Ihr Christen! : Das ist: Ein bewegliche Anfrischung, Der Christlichen Waffen Wider Den Türckischen Bluet-Egel ; Sambt Beygefügeten Zusatz vieler herrlichen Victorien und Sieg wider solchen Ottomannischen Erb-Feind; Wie auch andere Sittlicher Lehr- und Lob-Verfassung der Martialischen Tapfferkeit; In Eyl ohne Weil Zusammen getragen*, Wienn (Wiedeń) 1683, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sygn. AC 02995553, s. 5.

(?) Rossettiego, zaprezentował autorską koncepcję wydarzeń z 12 września 1683 roku. Podczas pracy czerpał jednak z podobnego co medalier repertuaru uniwersalnych symboli i form. Nad uciekającymi przed natarciem sprzymierzonych (w stalowych hełmach) tureckimi jeźdźcami (w turbanach), unoszącymi ze sobą sztandar z wyszytym półksiężycem, leci skrzydlata fama, za pomocą trąby głosząca sławę zwycięzcom oraz dzierżąca barokowy kartusz z herbem Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Poniżej uwieczniono sporych rozmiarów orła z rozpostartymi skrzydłami ściskającego w obydwu pazurach pęknięty na dwie części półksiężyc. Na proporcju przyczepionym do instrumentu muzycznego oraz na wstędze oplatającej herb umieszczono propagandowe napisy gloryfikujące sukces wojsk chrześcijańskich. Ponadto na polu bitewnym, obok uszkodzonej armaty (w lewym dolnym rogu), spoczywa na wierzchołku jeden z zamordowanych wyznawców islamu. Na prawo natomiast na wysokim wzniesieniu można zidentyfikować nieznane zabudowania, zapewne Wiednia.

Motyw oblężonego miasta upowszechnił się początkowo w medalierstwie francuskim i niemieckim w 2. ćw. XVI wieku¹². Wzorem dla pracowników mennicy były wcześniej sporządzane i przechowywane w archiwach municypalnych mapy. Główną przyczyną utrwalenia na krążku medalierskim bliskiego prawdzie obrazu danego ośrodka administracyjno-gospodarczego była najczęściej konieczność przypomnienia ważnych ze strategicznego punktu widzenia oblężeń czy bitew rozgrywających się w bliskim sąsiedztwie fortyfikacji, zakończonych pozytywnym dla zamawiającego rezultatem. Na pamiątkę zmagania o niepodległość Niderlandów między Hiszpanią a związkiem Zjednoczonych Prowincji Północnych ufundowano medal Jakuba Jonghelincka z 1577 r., emitowany z okazji zniszczenia twierdzy antwerpskiej¹³. Wśród pozostałych wybranych artefaktów medalierskich wymienić należy zwłaszcza dzieła znakomitych niemieckich medalierów: Valentina Malera z 1599 r., z panoramą Frankfurtu, Christiana Malera z 1615 roku, z widokiem Brunszwiku, w końcu Lorenza Schilinga z ok. 1620 r., z fortyfikacjami Philippsburga¹⁴.

Przystępując do opisu wyglądu europejskiej metropolii nad Dunajem, nie sposób nie omówić pokrótce ikonografii Wiednia do 1683 roku. Dokładna artystyczna podobizna austriackiej stolicy podobnie jak inne ośrodki na kontynencie znalazła się po raz pierwszy na kartach atlasu Hartmanna Schedela pt. *Buch der Choniken*, w kolejnym wydaniu z 1493 roku¹⁵. Wykonawcami drzeworytu

¹² J. Kowalczyk, *Triumpf i slawa wojenna „all'antica” w Polsce XVI w.*, [w:] *Renesans. Sztuka i ideologia*, red. T. S. Jaroszewski, Warszawa 1976, s. 56–59.

¹³ M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 73.

¹⁴ *Ibidem*, s. 73.

¹⁵ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwarium „Clemens Paulusch GmbH” (Berlin), por. I. Nebehay, R. Wagner, *Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten: die Monarchie in der topographischen Druckgraphik von der Schedel'schen Weltchronik bis zum Aufkommen der Photographie*, Graz 1981–1991, poz. 628/1, M. Eisler,

pt. *Vienna Pannonie* byli Wilhelm Pleydenwurff¹⁶ i Michael Wohlgemut¹⁷ (il. 5). Panorama miasta widzianego od strony Dunaju przypomina inne powstające w tym samym czasie. Schematyczny rysunek, powtarzające się kolory kamienic

Ilustracja 5. Panorama Wiednia pt. *Vienna Pannonie* zamieszczona w atlasie Hartmanna Schedela pt. *Buch der Choniken* wydany w Norymberdze w 1493 r., Wilhelm Pleydenwurff, Michael Wohlgemut, Norymberga (Nürnberg), 1493, drzeworyt koloryzowany, wym. 19,5 × 52,5 cm, 41,5 × 55,5 cm (całość), reprodukcja za: Katalog I 111 x Wien (Ansichten – Pläne – Umgebungskarten), Gemeinschaftskatalog, Antiquariat Bourcy & Paulusch (Wien), Antiquariat Clemens Paulusch GmbH (Berlin).

Historischer Atlas des Wiener Stadtbildes. Arbeiten des Kunsthistorischen Institutes der Universität Wien – Lehrkanzel Strzghowski, bd. XVI, Wien 1919, poz. 2, H.D. Paulusch, *Ikongrafie Österreichs*. Manuskript, b.m. d. w., poz. W 5212, Katalog I 111 x Wien (*Ansichten – Pläne – Umgebungskarten*), Gemeinschaftskatalog, Antiquariat Bourcy & Paulusch (Wien), Antiquariat Clemens Paulusch GmbH, Berlin 2010, s. 4.

¹⁶ **Pleydenwurff Wilhelm** (1460 w Norymberdze – 1494 tamże) – wywodzący się z Niemiec malarz, rzeźbiarz i ilustrator książek, uczeń własnego ojca Michaela Wohlgemuta, nauczyciel Albrechta Dürera. Twórca rycin do inkunabułu Hartmana Schedela pt. *Liber cronicarum cum figuris ymaginibus ab inicio mundi*, Norymberga 1493, por. G. Weilandt, *Pleydenwurff, Wilhelm*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, bd. 20, Berlin 2001, s. 539.

¹⁷ **Wolgemut (Wohlgemut Wohlgemuth) Michael** (1434 w Norymberdze – 30 XI 1519 tamże) – wywodzący się z Niemiec malarz i drzeworytnik, uczeń Hansa Pleydenwurffa, pracował w Norymberdze (po 1460 r.) i Monachium (w latach 1470–1471 w pracowni Gabriela Mälesskirchera), właściciel pracowni malarskiej (od 1473 r., odziedziczonej po Hansie Pleydenwurffie), por. W. Seidlitz, *Wolgemut, Michel*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, bd. 55, Leipzig 1910, s. 118–122.

(np. czerwone dachy, jasna barwa tynku), brak wiernie oddanych wielu istotnych fragmentów architektury budowli świeckich, posiadających porównywalne z ich rzeczywistymi odpowiednikami jedynie kubatury, decydują o słabych walorach dokumentacyjnych dzieła. Na dawnym odbiorcy wrażenie musiały robić rozległe mury z bramami i fosą oraz wieże gotyckich świątyń, m.in. katedry św. Szczepana (na grafice umiejscowionej jednak nie w centrum, lecz po lewej stronie, wśród kamienic mieszczańskich) oraz kościoła Santa Maria am Gestade.

Kolejny bardzo ogólny widok Wiednia pt. *Warhaffte Conterfactvr Wien Stat w Austrii*, z perspektywy drugiego brzegu Dunaju (od strony północnej), pochodzi z XVI wieku. Drzeworyt dołączono do dzieła pt. *Almanach auffß MDLXXIII Jar* ogłoszonego w 1573 w Wiedniu (Leopoldstadt)¹⁸ (il. 6). Kartograf Augustin Hirschvogel¹⁹ zadbał o realistyczne naszkicowanie tkanki miejskiej znajdującej się w obrębie średniowiecznych jeszcze fortyfikacji oraz okolicznych przedmieść, z typową dla tego rodzaju obszarów zabudową wiejską. Wyjątkowe miejsce przeznaczono dla katedry św. Szczepana zlokalizowanej pośrodku. Napisy dostrzegalne nad przykładami dawnej architektury sakralnej: S. IACOB, S. LORENTZ, HOCHSCHUL, S. HIERONY, HIMELPORT, S. STEFAN, S. CLARA, S. PETER, S. ANNA, VNSER FRAW:, WEIS BRVDER k. BVRGK, MINORES ZVN SCHOTTEN ułatwiają poruszanie się po mieście.

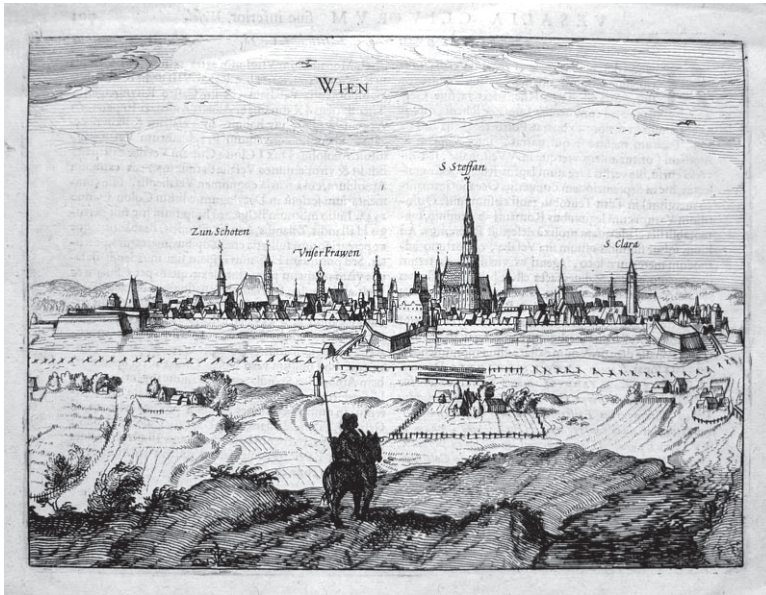
Ilustracja 6. Panorama Wiednia pt. *Warhaffte Conterfactvr der Stat Wien in Osterreich* opublikowana w dziele pt. *Almanach auffß MDLXXIII Jar* wydanym w Wiedniu w 1578 r., Augustyn Hirschvogel, Wiedeń, 1578, drzeworyt dwukolorowy,

wym. 6 × 29 cm, 7,5 × 29 cm (całość), reprodukcja za: Katalog I 111 x Wien (Ansichten – Pläne – Umgebungskarten), Gemeinschaftskatalog, Antiquariat Bourcy & Paulusch (Wien), Antiquariat Clemens Paulusch GmbH (Berlin).

¹⁸ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu „Clemens Paulusch GmbH” (Berlin), por. J. Paulusch, *op. cit.*, poz. W 5216.

¹⁹ **Hirschvogel Augustin** (1503 w Norymberdze – II 1553) – wywodzący się z Niemiec malarz, akwaforzysta, miedziorytnik, matematyk, uczeń własnego ojca Veita Hirschvogela st., właściciel samodzielnej pracowni (od 1530 r.), nadworny kartograf Ferdynanda II. Twórca mapy granicy Świętego Cesarstwa Rzymskiego z imperium osmańskim (1539) oraz Świętego Cesarstwa Rzymskiego (1542), por. J.S. Peters, *Augustin Hirschvogel*, Oxford 2007.

Trzecią ilustrację odnalazłem w periodyku pt. *Commentariorum Rerum Germanicarum Libri Tres* wydanym w Amsterdamie w 1616 r.²⁰ (il. 7). Augustin Hirschvogel i Petrus Bertius²¹ mieli dostarczyć czytelnikowi jedynie podstawowych informacji o stolicy Świętego Cesarstwa Rzymskiego ukazanej od północy. Zwraca uwagę krótka legenda: Zun Schotten, Vnser Frawen, S. Steffan, S. Clara. Szczególnie wyeksponowano nowożytnie bastiony i raweliny broniące dostępu do wewnątrz oraz wieże i spadziste dachy barokowych i gotyckich świątyń z nieodłączną dominantą w postaci dzwonnicy i fragmentu masywnej gotyckiej bryły katedry św. Szczepana.

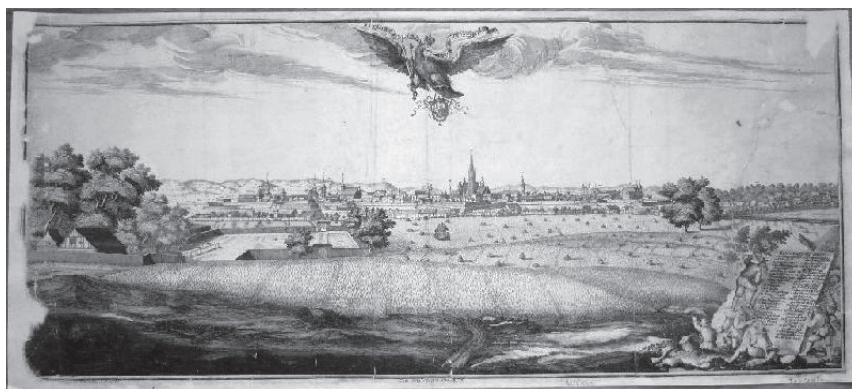

Ilustracja 7. Panorama Wiednia dołączona do publikacji pt. *Commentariorum Rerum Germanicarum Libri Tres* wydanej w Amsterdamie w 1683 r., Augustin Hirschvogel, Petrus Bertius, Amsterdam, 1616, wym. 14 × 19 cm, 18 × 23,5 cm (całość), reprodukcja za: Katalog I 111 x Wien (Ansichten – Pläne – Umgebungskarten), Gemeinschaftskatalog, Antiquariat Bourcy & Paulusch (Wien), Antiquariat Clemens Paulusch GmbH (Berlin).

²⁰ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Clemens Paulusch GmbH” (Berlin), por. I. Nebehay, R. Wagner, *op. cit.*, poz. 94/702, J. Paulusch, *op. cit.*, poz. W 5473, *Katalog I 111 x Wien*, s. 5.

²¹ **Bertius (Bert) Petrus (Peter, Pieter) de** (14 XI 1565 w Beveren Alveringem – 13 X 1629) – wywodzący się z Niderlandów teolog, historyk, geograf, kartograf, student uniwersytetu w Lejdzie, nadworny kosmograf Ludwika XIV (od 1618 r.), profesor retoryki i kierownik katedry nauk matematycznych w Collège de Boncourt w Paryżu (od 1622 roku), nadworny historyk Ludwika XIV (od 1622 r.), por. V. Bunge, *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*, Birtstol 2003, s. 86–89.

Czwarta panorama Wiednia, pt. *Prospekt Meridionalis Viennae Austriae*, jest o tyle nietypowa, że przedstawia znany doskonale krajobraz miejski, lecz z oddali. Zadanie sporządzenia planu przypadło Tobiaszowi Sadlerowi i Wilhelmowi Prämerowi (il. 8)²². Utalentowani rytownicy pragnęli odtworzyć najbliższe okolice, z polami uprawnymi, drzewami i budynkami. Unoszący się nad metropolią ukoronowany orzeł ściska w szponach prócz miecza i berła order Złotego Runa. Widoczna z dalszej odległości panorama ośrodka wiedeńskiego bronionego przez rozległe fortyfikacje uzupełnione o bastiony z kurtynami dominuje nad najbliższymi okolicami, zaś najważniejszym jej elementem również i w tym wypadku jest budynek katedry św. Szczepana.

Ilustracja 8. Panorama Wiednia pt. *Prospektus Meridionalis Viennae Austriae* odnaleziona i opublikowana przez Friedricha Pollerosa w artykule pt. *Der Wiener und sein Gartenhaus. Wolfgang Wilhelm Prämer (um 1637–1716)*, [w:] *Wien und seine WienerInnen ein historischer Streifzug durch Wien über die Jahrhunderte. Festschrift für Karl Vocelka zum 60. Geburtstag*, M. Scheutz (Hrsg.), Wien 2008, Tobiasz Sadler, Wilhelm Pramer, 1678, **wym. 33 × 74 cm** (całość), reprodukcja za: Katalog I 111 x Wien (Ansichten – Pläne – Umgebungskarten), Gemeinschaftskatalog, Antiquariat Bourcy & Paulusch (Wien), Antiquariat Clemens Paulusch GmbH (Berlin).

Ostatnia artystyczna wizja Wiednia pozostaje współczesna okresowi oblężenia tureckiego i odsieczy z 12 września 1683 roku. Twórcą ryciny był Pieter Hendricksz Schut²³. Rytownik realizował zlecenie powierzone przez Nicolausa

²² Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Clemens Paulusch GmbH” (Berlin), por. F. Polleros, *Der Wiener und sein Gartenhaus: Wolfgang Wilhelm Prämer (um 1637–1716)*, [w:] *Wien und seine WienerInnen ein historischer Streifzug durch Wien über die Jahrhunderte. Festschrift für Karl Vocelka zum 60. Geburtstag*, M. Scheutz (Hrsg.), Wien 2008, s. 99–124.

²³ **Schut Pieter Hendricksz** (ok. 1618 w Amsterdamie – po 1666, do 1680) – wywodzący się z Holandii rytownik, sztycharz, aktywny w Amsterdamie (od 1631 do 1660 r.), zatrudniony w zakładzie Balthasara van Florisza, współpracownik Claesa Jansza Visschera (od 1653 roku),

Visschera²⁴, wydawcę *Afbeeldinghe der Voornaemste Steden van Europa* (wydanie z 1683 r.) (il. 9)²⁵. Stolica austriacka prezentuje się więc jako centrum handlowe, administracyjne i siedziba panującego.

Ilustracja 9. Panorama Wiednia zamieszczona w dziele pt. *Afbeeldinghe der Voornaemste Steden van Europa* wydawanym w Amsterdamie między 1635–1683 r., Pieter Hendricksz Schut aus Mallet, Amsterdam, 1683, wym. 14,2 × 10 cm, 20,5 × 14,5 cm (całość), reprodukcja za: Katalog I 111 x Wien (Ansichten – Pläne – Umgebungskarten), Gemeinschaftskatalog, Antiquariat Bourcy & Paulusch (Wien), Antiquariat Clemens Paulusch GmbH (Berlin).

Obecność sportretowanych na pierwszym planie kupców z wozami, podróżników czy żeglarzy na łodziach, przybywających do miasta bądź je opuszczających, zapewne dla sfinalizowania korzystnego interesu, potwierdza wysoką

por. U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* [...], Leipzig 1907–1950, bd. XXX (1936), s. 348.

²⁴ **Visscher Nicolas** (1618 w Amsterdamie – 1709 tamże) – wywodzący się z Holandii, wydawca rycin, działający w Amsterdamie (w latach 1633–1679), por. U. Thieme, F. Becker, *op. cit.*, bd. XXXIV (1940), s. 414.

²⁵ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu „Clemens Paulusch GmbH” (Berlin), por. I. Nebelhay, R. Wagner, *op. cit.*, poz. 987/6, J. Paulusch, *op. cit.*, poz. W 5423, *Katalog I 111 x Wien*, s. 7.

pozycję metropolii na kontynencie europejskim. Natomiast najlepszy dowód na stołeczny charakter Wiednia stanowią liczne, piętrzące się dzwonnice świątyń, mieszczkańskie kamienice, obiekty publiczne oraz wyeksponowana rezydencja cesarska. Nad Dunajem przerzucono drewniany most, bardzo często rekonstruowany przez medalierów na opisywanych przez nas artefaktach, oraz przedmieścia z piętrowymi domami zaplanowanymi wzdłuż brzegu rzeki. Wspomniana rycina jest najbardziej zbliżona do rewersu medalu Höhna (Hoehna) mł.

Przekrojowy widok Wiednia uwieczniony od strony przedmieścia Leopoldstadt wykonano również na drugiej stronie medalu z 1630 roku, uświetniającego ośmioletnie rządy pary cesarskiej, Ferdynanda II Habsburga i Eleonory, córki księcia Matui, Wincentego I Gonzagi i Eleonory de' Medici, sygnowanego A. P (il. 10)²⁶. Oczywiście pomiędzy obydwoma kompozycjami istnieją pewne rozbieżności, które warto pokrótce omówić. Gotycka jednowieżowa bryła katedry św. Szczepana nie pełni tym razem funkcji najważniejszej dominanty krajobrazowej. W pobliżu bowiem umieszczono podobizny innych ważnych miejsc sakralnych. Dwa barokowe spiczaste hełmy dominikańskiego kościoła pw. Santa Maria Rotunda, zaprojektowane w 1630 r., wznoszą się na lewo od katedry. Wysoka wieża pochodząca z XIII wieku, ukazana zgodnie z rzeczywistością w oddaleniu, w centrum oddanej na podstawie rzeczywistych realiów historycznych i ograniczonej nowożytnymi fortyfikacjami tkanki staromiejskiej, należy prawdopodobnie do kościoła Michaelerkirche. Średniowieczna konstrukcja na planie prostokąta, w obecnym kształcie z lat 1330–1355, zwieńczona masywną dzwonnica, zakończona krzyżem, umiejscowiona na prawo od katedry, nosi wezwanie Santa Maria am Gestade. Nad brzegami rzeki do specjalnych pomostów przycumowano liczne łodzie. Drewniane konstrukcje przystosowane do żeglugi śródlądowej poruszają się również po tafli wody. Höhn mł. nie uwzględnił we własnej pracy powyższych elementów, gdyż oswobodzone przed zaledwie paroma miesiącami miasto dopiero stopniowo powracało na drogę rozkwitu gospodarczego. Bez większych zmian natomiast wyobrażono przeprawę w postaci pomostu wzniesionego z nietrwałych materiałów (bali drewnianych). Namioty tureckie rozmieszczone na drugim brzegu Dunaju zastąpiły niewielkie kilkupiętrowe domy rzemieślników zamieszkujących przedmieścia, które w momencie wkroczenia armii tureckiej zostały niemal całkowicie ograbione i spalone. Zamiast kartusza asystowanego przez żołnierzy wrogiego państwa widnieje napis w półkolu: VIENNA AVSTRIA MDCXXX. Ponadto w górnej części dwa skrzydlate putta podtrzymują wstęgę oplatającą ukoronowanego dwugłowego orła cesarskiego.

²⁶ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji domu „H. D. Rauch GmbH” (Wiedeń) dnia 22 kwietnia 2013 roku (aukcja nr 92, kat. nr 2228), por. A. Hess, *Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung*, Frankfurt am Main 1881–1883, poz. 765.

Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=1555750>

Ilustracja 10. Medal stanowiący właściwą oprawę dla ośmioletnich rządów Ferdynanda II Habsburga i Eleonory Gonzagi, córki księcia Matui Wincentego I Gonzagi i Eleonory de' Medici, wybity w hołdzie parze królewskiej z inicjatywy władz miasta Wiednia, nieznanemu medalier, 1630, srebro (złoto), **śr. 39,36 mm**. Przedmiot wystawiony na aukcji domu „H. D. Rauch GmbH” (Wiedeń) dnia 22 kwietnia 2013 roku (aukcja nr 92, kat. nr 2228).

Figury mężczyzn w strojach orientalnych mające wraz z panopliami znaczenie *stricte* dekoracyjne pojawiały się w ikonografii cesarskiej i królewskiej po 12 września 1683 r. stosunkowo często. Podobizny trzech jeńców tureckich w turbanach: spletanego kajdanami, odwróconego plecami do widza i dzierżącego buławę po obu stronach rollwerkowego kartusza z inskrypcją „Wahrhafter Entsatz der Stadt Wien”, artystycznym portretem Franciszka Kulczyckiego, odwzorowaną chorągwią wielkiego wezyra oraz awersem i rewersem medalu autorstwa Michaela Hofmanna z 1683 r. sportretowano na okolicznościowej ulotce anonimowego rytownika niemieckiego wydanej wkrótce po 1683 r. w Norymberdze przez Leonharda Loschge²⁷ (il. 11)²⁸. Pierwszego z Turków, z rękami skrępowanymi za pomocą łańcucha i pozbawionego okrycia górnej części ciała, upamiętniono w prawym dolnym rogu, obok beczki z prochem. Drugiego, również półnagięgo odwróconego głową w dół i plecami do widza, można rozpoznać po przeciwnej stronie. Postać trzeciego wyznawcy islamu ukrytego pod panopliami, posiadającego kompletne odzienie i trzymającego w rękach buławę, rytownik naszkicował w lewym dolnym rogu. Tłem dla interesującej nas scenografii są zdobyczne militaria tureckie. Na drugim planie pomiędzy zajęтым przez artylerię wzgórzem Kachlenberg, ruinami klasztoru a panoramą Wiednia natomiast rozgrywają się wciąż regularne walki pomiędzy oddziałami sprzymierzonych (kawalerią, pie-

²⁷ **Loschge Leonhart** (nieustalona data i miejsce urodzenia i śmierci) – wywodzący się z Niemiec wydawca działający w Norymberdze w ostatniej ćwierci XVII wieku. Wydawca licznych graficznych portretów i kompozycji batalistycznych oraz krajobrazowych, a także map, por. H. Widacka, *op. cit.*, s. 442.

²⁸ Kraków, Muzeum Narodowe, Zbiory Czartoryskich, nr inw. R. 6952, Gabinet Rycin, nr inw. 25231, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 240, kat. nr 369, H. Widacka, *op. cit.*, s. 346–347.

chotą) a przeciwnikiem. Podróżujących w zwartej grupie najbardziej znanych bohaterów batalii wiedeńskiej (w lewej, środkowej części ryciny, nad kartuszem) możemy rozpoznać dzięki zastosowanej numeracji. Jana III Sobieskiego oraz Maksymiliana II Bawarskiego, Jana Jerzego III, Karola V konsultujących między sobą przebieg działań wojennych oznaczono literą A.

Ilustracja 11. Odsiecz Wiednia (12 września 1683 r.), nieokreślony rytownik niemiecki, Leonhard Loschge (wydawca, Norymberga, po 1683, miedzioryt, akwaforta, wym. 33 × 41,5 cm (płyta), 50,6 × 42 cm (całość wraz z tekstem), reprodukcja za: H. Widacka, *Lew Lechistanu*, Warszawa 2010, s. 346–347.

Również i twórcy współczesnych pracy Höhna mł. medali wiedeńskich pragnęli za pośrednictwem podobnych podobizn i zestawów atrybutów im towarzyszących rozpowszechniać prawdziwy przekaz o klęsce Turków pod murami Wiednia. Szczególnie ciekawie prezentuje się medal Hansa Wolraba²⁹, z 1683 r.,

²⁹ **Wolrab Hans Jacob** (1633 w Ratzyszonie – 1690 w Norymberdze) – wywodzący się z Niemiec medalier, kształcący się u Christopha Rittera, osiadły w Norymberdze (w 1662 r.),

bity na polecenie Ernesta Starhemberga, którego portret w zbroi z żabotem i peruce wypełnia awers³⁰ (il. 12). Na rewersie natomiast wykonano wizerunek Turka, w całej postaci, z kończynami górnymi i dolnymi unieruchomionymi przez kajdany przypięte do długiego łańcucha zaczepionego o dwie metalowe obręcze na nieznanym bliżej przedmiocie usytuowanym obok armaty (beczce prochu?). Narzędzia ustawionego obok – drewnianego drzewca z szeroką końcówką – wyciora używano do czyszczenia wnętrza lufy. Po drugiej stronie, analogicznie do stanowiska artyleryjskiego, oglądający dostrzeże zdobyczne panoplia wyznawców islamu w postaci bębna, łuku z sajdakiem i strzałami, chorągwi oraz szabli. Ubiór ubezwłasnowolnionego żołnierza: czapka ozdobiona kitą z ptasich piór oraz długa, sięgająca do kolan szata z wycięciem wokół szyi zapinana na guzy nie odbiega od pozostałych przykładów mody tureckiej. Górną część rewersu zajmuje w całości sześciorzędowy napis: DER 60 TAGE LANG DIE GROSTE WUHT AUSHIELTE MACHT DAS DER TÜRK ZELT GELD FELD STUCK GLUCK 16 VERSPIELTE. 83³¹.

Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=787639>

Ilustracja 12. Medal bity na polecenie przedstawiający na rewersie wizerunek Turka w całej postaci, którego ręce i kończyny dolne są unieruchomione przez kajdany przypięte do długiego łańcucha, Hans Wolrab, 1683, srebro, **śr. 42,7 mm**, bity. Przedmiot wystawiony na aukcję antykwiariatu „Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung” dnia 17 października 2012 r. (aukcja 209, kat. nr 3982).

wyznaczony na kierownika (wardjana) mennicy norymberskiej na polecenie Jana Fryderyka, margrabiego Ansbach (w 1673 r.). Nauczyciel Georga Hautscha i Martina Brunnera. Podpisywał się sygnaturą: I H W; H.I. WOLRAB, por. L. Forrer, *Biographical dictionary of medallists-coin, gem, and seal-engravers, mint-masters, &c., ancient and modern*, London 1904–1916, vol. VI, s. 538, J. Strzałkowski, *op. cit.*, s. 129.

³⁰ Av. i Rv. Kraków, Muzeum Narodowe (zbiory E. Hutten-Czapskiego), nr inw. VII-Md-1404, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcję antykwiariatu „Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung” (Monachium), dnia 17 października 2012 roku (aukcja nr 209, kat. nr 3982), por. E. Hutten-Czapski, *op. cit.*, poz. 7736, A. Hess, *op. cit.*, poz. 935, *Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünze. Auktionen Gaetgens*, Heidelberg 1958, poz. 190, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 253, kat. nr 420.

³¹ Oprócz tekstu głównego warto również zwrócić uwagę na napis na rancie o następującej treści: DES RUHM GEHT IN DIE RUNDE DER NICHT WEICHT EINE STUNDE UND SCHLAGT DIE TURKEN HUNDE.

Turka w orientalnym stroju (wraz z turbanem) obok antykizowanych atrybutów wojennych – łupów z wyprawy wiedeńskiej oraz kartusza z okolicznościową inskrypcją na część obrońców Wiednia – znajdujemy również na kolejnej rycinie stanowiącej dodatek do ściennego kalendarza dostarczającego odbiorcy informacji o wiktorii wiedeńskiej, autorstwa François Jollaina Starszego (?)³² z 1684 r. (il. 13)³³. Po przeciwnej stronie, również na dole umieszczono trzy niewielkie przedstawienia wpisane w medaliony, które zgodnie z podpisami na szarfach należy identyfikować jako artystyczne wizje: oswobodzenia Neuhasel (*La Prise Neuhasel*), zajęcia Strzygomia (Ostrzyhomia) (*Reduction de la ville de Strigonie*) oraz odśpiewania *Te Deum laudamus* po ceremonii wręczenia papieżowi Innocentemu XI sztandaru tureckiego (*Te Deum chante á Rome á la reception du Grand Etendard*). Pośrodku na rozwiniętej draperii sporządzono obszerny tekst dedykacyjny oraz właściwy kalendarz. W górnej części grafiki, obok walczących pod murami Wiednia, można zauważyć sylwetkę Jana III Sobieskiego, zaopatrzonego w bułat i szablę, siedzącego na koniu tratującym przeciwnika, oraz towarzyszących monarsze: królewicza Jakuba Sobieskiego, Maksymiliana II Emanuela (z wyciągniętym mieczem) i Karola V Lotaryńskiego (w kapeluszu). Na ubiór polskiego panującego składa się z żupan, futrzany kołpak z egretą, okrycie wierzchnie z zaponą i wysokie buty. Do zacieklej wrogów „sarmackiego” króla należy zaliczyć paszów Mezopotamii i Albanii koordynujących obronę chorągwi Mahometa, broniących się przy pomocy szabli i pistoletu. O przynależności i wartościach bliskich dla obydwu stron świadczą chorągwie: Świętego Cesarstwa Rzymskiego z czarnym dwugłowym orłem oraz prorocka i druga z wyszytymi trzema półksiężycami. W oddali rozciąga się panorama Wiednia.

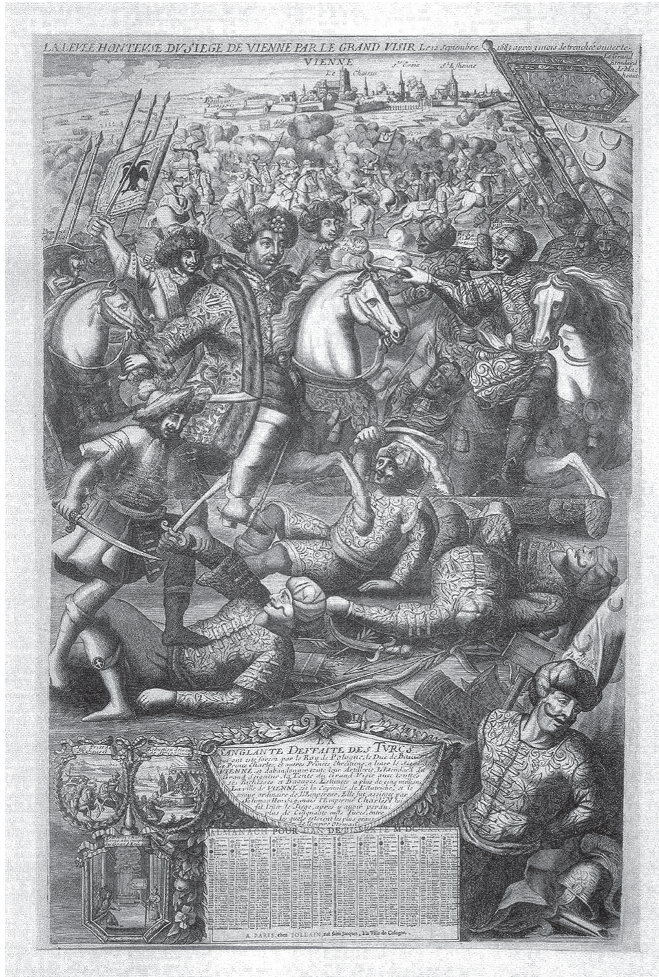
Medal zwycięstwa wiedeńskiego, autorstwa Höhna mł., wtopiono także w pokrywę kufla autorstwa Jana Gotfryda Holla (Holla)³⁴, powstałego po 1683 r.³⁵ (il. 14). Ponadto na dnie (od zewnątrz) omawianego przedmiotu codzien-

³² **Jollain (Jolin) st. François** (ok. 1641 w Paryżu – 18 IV 1704) – wywodzący się z Francji wydawca, handlarz sztychami, księgarz, posiadający tytuł mistrza rytownictwa (od 1659 r.), właściciel zakładu rytowniczego przy rue Saint-Jacques w Paryżu (odziedziczonego po zmarłym ojcu w 1683 r.), por. *A checklist of painters c 1200–1976 represented in the Witt Library*, Courtauld Institute of Art, J. Sunderland (ed.), London 1978, (Jollain François), E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays*, Paris 1976, vol. VI, s. 90.

³³ Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 3043, *Chwała i sława Jana III...*, s. 169–170, kat. nr 90, il. 64, H. Widacka, *op. cit.*, s. 338–339.

³⁴ **Holl (Hol) Johann, Gotfried** (nieznana data urodzenia – ok. 1690 w Gdańsku) złotnik i rzemieślnik gdański, pracujący w latach 1678 – ok. 1690, mistrz sztuki zdobniczej i obywatel Gdańska (od 1678 r.), właściciel pracowni wytwarzającej wyroby rzemiosła artystycznego, realizator zleceń Jana III Sobieskiego i władz miasta Gdańska, por. M. Gradowski, A. Kasprzak-Miller, *op. cit.*, s. 113.

³⁵ Poznań, Muzeum Narodowe, nr inw. MNP 2507 RM, E. Czihak, *Die Edelschmiedekunst fruherer Zeiten in Preussen*, Leipzig 1908, s. 65, poz. 378, M. Rosenberg, *Der Goldschmiede Merkmale*, t. I–IV, Frankfurt–Berlin 1922–1928, poz. 1570, I. Rembowska, *Gdański cech*

Ilustracja 13. Almanach na r. 1684 z uwzględnioną w centrum sceną historyczną pt. *Sromotne wycofanie się wojsk Wielkiego Wezyra spod oblężonego Wiednia*, François Jollain st., Paryż 1683, miedzioryt, wym. 81,2 × 53,8 cm (kompozycja sklejona z dwóch odbitek sporządzonych z osobnych płyt), reprodukcja za: H. Widacka, *Lew Lechistanu*, Warszawa 2010, s. 339.

złotników, Gdańsk 1971, s. 188, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 166, kat. nr 169. Podobny kufel również autorstwa Holla zaopatrzonego w odlewy awersów medali Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego przedstawione na tle ornamentu złożonego z łodyg liści akantu powstał ok. 1683 r., por. Kraków, Muzeum Narodowe, Zbiory Czartoryskich, nr inw. MNK XIII 1655, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 166, kat. nr 172 (tamże wcześniejsza literatura). Portret królewski spopularyzowany za pośrednictwem awersu dzieła medalierskiego Höhna mł. umieszczono (również w formie odlewu) w otoczeniu łodyg i pęków owoców (wraz z opisywanym już medalem z 1670 r.) na przykryciu kubka z lat 90. XVII wieku, którego twórcą był Hieronim Holl II, por. Kórnik, Zbiory Biblioteki PAN, nr inw. 3828, I. Rembowska, *op. cit.*, s. 184, B. Dołczewska, *Zabytkowe złotnictwo w zbiorach kórnickich*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1980, z. 15, s. 40, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 166, kat. nr 171.

nego użytku znalazło się wcześniejsze dzieło medalierskie z 1670 r. emitowane na pamiątkę zawarcia przymierza pomiędzy Michałem Korybutem Wiśniowickim a cesarzem Leopoldem I. Program artystyczny XVII-wiecznego zabytku dawnego rzemiosła artystycznego związany był z jego pierwotnym przeznaczeniem podczas okolicznościowych biesiad. Trzej młodzieńcy grający na instrumentach dętych oraz zwoje akantu oplatające pozostałą przestrzeń miały przypominać dostatek i obfitość. Odlew awersu tego samego medalu wprawiono również w pokrywę kolejnego srebrnego kufła, wykonanego w warsztacie Holla (Holla) po 1683 roku³⁶.

Ilustracja 14. Kufel z wtopionymi w pokrywę dwoma medalami: Jana III Sobieskiego z 1683 r., gloryfikującego udział monarchy w odsieczy wiedeńskiej, oraz Michała Korybuta z 1670 r., bitego na pamiątkę przymierza polsko-austriackiego, Jan Gottfried Holl, po 1683, srebro częściowo złoczone, repusowane i odlewy, wys. 20,5 cm, śr. 17,5 cm, reprodukcja za: *Odsiecz Wiedeńska*.

Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990, s. 166, kat. nr 169.

3. Podsumowanie

Podsumowując, należy zauważyć, że motyw artystyczny, do którego nawiązał medalier pragnący podnieść znaczenie czynów Jana III Sobieskiego i Leopolda I, nie był nowy. Wyobrażenie orła rozrywającego turecki półksiężyc pojawiło się,

³⁶ Kraków, Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu, nr inw. PZS 6045, A. Fischinger, *Skarbiec koronny na Wawelu. Przewodnik*, Kraków 1982, s. 29, *Odsiecz Wiedeńska...*, s. 166, kat. nr 170. W programie interesującego nas zabytku rzemiosła uwzględniono również motywy powtarzającej się wici akantu oraz trzy uskrzydłone putta.

jak wykazaliśmy na łamach niniejszego artykułu, również na rycinach dołączonych do okolicznościowych dzieł literackich. Niemniej na uwagę zasługuje sama koncepcja autorska Höhna mł., który potrafił umiejętnie zmodyfikować wcześniejsze przedstawienia w celu uzyskania pożądanego efektu. Panorama stolicy cesarskiej, stanowiąca właściwą oprawę dla alegorycznej sceny z dwoma orłami, wykazuje natomiast podobieństwo do licznych wcześniejszych ikonograficznych widoków miasta, które w największym skrócie omówiliśmy. Nie ulega wątpliwości, że zwłaszcza podobizny austriackiej metropolii, rozpowszechniane w dużym nakładzie za pośrednictwem okolicznościowych druków i broszur wydawanych i powielanych nie tylko w Wiedniu, lecz również i innych europejskich ośrodkach, stanowiły istotne oparcie dla przystępujących do pracy medalierów. Osobny problem dotyczy portretu królewskiego na awersie. Jak wykazaliśmy, zarówno przed, jak i po 1683 r. powstawały graficzne wizerunki panującego *all'antica*. Mimo wielu istniejących podobieństw nie sposób jednak zidentyfikować bezpośredniego pierwowzoru.

Podstawowe zamierzenia propagandowe dysponenta były realizowane nie tylko poprzez zastosowanie przez artystę konkretnych zabiegów artystycznych (np. sportretowanie podobizny władcy w popiersiu widocznym z prawego profilu). Ważnym czynnikiem był również kontekst historyczny. Powszechna świadomość wykształconych przedstawicieli szlachty, że władza rzymskich dyktatorów czy cesarzy była w określonych momentach historycznych niczym nieograniczona, z pewnością rzutowała na postrzeganie osoby aktualnie panującego monarchy, zwłaszcza zaś jego kompetencji i prerogatyw, które przynajmniej teoretycznie pozostawały wciąż szerokie.

Bibliografia

Źródła

Auff, auff Ihr Christen! : Das ist: Ein bewegliche Anfrischung, Der Christlichen Waffen Wider Den Türckischen Bluet-Egel ; Sambt Beygefügten Zusatz vieler herrlichen Victorien und Sieg wider solchen Ottomannischen Erb-Feind ; Wie auch andere Sittlicher Lehr- und Lob-Verfassung der Martialischen Tapfferkeit ; In Eyl ohne Weil Zusammen getragen, Wien (Wiedeń) 1683, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sygn. AC 02995553.

Opracowania

A checklist of painters c 1200-1976 represented in the Witt Library, Courtauld Institute of Art, J. Sunderland (ed.), London 1978.

Bartynowski W., *Teki Bartynowskiego: Medale z czasów Jana III*, b. d. [XIX/XX w.].

Bénézit E., *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays*, Paris 1976.

Bunge V., *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*, Birtstol 2003.

- Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*, red. W. Fijałkowski, J. Mielezko, Warszawa 1983.
- Czihak E., *Die Edelschmiedekunst fruherer Zeiten in Preussen*, Leipzig 1908.
- Dolczewska B., *Zabytkowe złotnictwo w zbiorach kórnickich*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1980, z. 15, s. 40.
- Eisler E., *Historischer Atlas des Wiener Stadtbildes. Arbeiten des Kunsthistorischen Institutes der Universität Wien – Lehrkanzel Strzhgowski*, bd. XVI, Wien 1919.
- Fischinger A., *Skarbiec koronny na Wawelu. Przewodnik*, Kraków 1982.
- Forrer L., *Biographical dictionary of medallists-coin, gem, and seal-engravers, mint-masters, &c., ancient and modern*, London 1904–1916.
- Gradowski M., Kasprzak-Miller A., *Złotnicy na ziemiach północnej Polski (część I)*, Warszawa 2002.
- Gumowski M., *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. X, 1924, s. 23–64.
- Gumowski M., *Gdańska sztuka medaljerska*, [w:] *Gdańsk. Przeszłość i terażniejszość*, red. S. Kutrzeba, Lwów 1928.
- Hess A., *Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung*, Frankfurt am Main 1881–1883.
- Hirsch A., *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens 1683*, Troppau 1883.
- Hutten-Czapski E., *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. I–V, St. Petersburg–Cracovie 1871–1916.
- Kamiński Cz., Kowalczyk W., *Medale i medaliony polskie i zwiqzane z Polską. Katalog wystawy*, Warszawa 1969.
- Katalog I 111 x Wien – Katalog I 111 x Wien (Ansichten - Pläne – Umgebungskarten)*, *Gemeinschaftskatalog*, Antiquariat Bourcy & Paulusch (Wien), Antiquariat Clemens Paulusch GmbH, Berlin 2010.
- Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali*, red. A. Białkowski, E. Tarka, S. Suchodolski, Z. Wdowiszewski, Muzeum Narodowe, Warszawa 1974.
- Kowalczyk J., *Triumf i sława wojenna „all'antica” w Polsce XVI w.*, [w:] *Renesans. Sztuka i ideologia*, red. T.S. Jaroszewski, Warszawa 1976, s. 56–59.
- Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünze. Auktionen Gaettens*, Heidelberg 1958.
- Nebehay I., Wagner R., *Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten: die Monarchie in der topographischen Druckgraphik von der Schedel'schen Weltchronik bis zum Aufkommen der Photographie*, Graz 1981–1991.
- Odsiecz Wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990.
- Paulusch H.D., *Ikonoğrafie Österreichs*. Manuskript, b.m. b.d.
- Peters J.W., *Augustin Hirschvogel*, Oxford 2007.
- Polleros F., *Der Wiener und sein Gartenhaus: Wolfgang Wilhelm Prämer (um 1637–1716)*, [w:] *Wien und seine WienerInnen ein historischer Streifzug durch Wien über die Jahrhunderte. Festschrift für Karl Vocelka zum 60. Geburtstag*, Hrsg. M. Scheutz, Wien 2008, s. 99–124.
- Raczyński E., *Gabinet medalów polskich*, t. II, Wrocław 1838.
- Rembowska I., *Gdański cech złotników*, Gdańsk 1971.
- Rosenberg M., *Der Goldschmiede Merkzeichen*, t. I–IV, Frankfurt–Berlin 1922–1928.
- Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego*, *Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1983.
- Sammlung des Herrn Sigismund von Chelminski*, München 1904.

- Seidlitz W., *Wolgemut, Michel*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, bd. 55, Leipzig 1910, s. 118–122.
- Strzałkowski J., *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych (1508–1965)*, Warszawa 1982.
- Weilandt G., *Pleydenwurff, Wilhelm*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, bd. 20, Berlin 2001, s. 539.
- Widacka H., *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010.
- Zagórski I., *Monety dawnej Polski*, Warszawa 1845.

Jan Gustaw Rokita

(Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw)

MEDAL COMMEMORATING THE VICTORY AT VIENNA
OF 12 SEPTEMBER 1683 WITH IMAGES OF TWO EAGLES
– POLISH AND AUSTRIAN – MADE BY JAN HÖHN THE YOUNGER.
ICONOGRAPHIC COMMENTS

Summary

In this article, the author analyses the iconographic symbols of a medal issued to commemorate the victory at Vienna in 1683 made by Jan Höhn the Younger and their meaning. The analysis is conducted using fourteen other, similar objects of art. The author proves that the artistic means used to illuminate the heroic deeds of Jan Sobieski and Leopold I were not new and were used in art. The image of an eagle tearing apart the Islamic crescent moon has appeared earlier on various occasions. Nevertheless, the medallist's application of the motif and its new concept is worth mentioning. The background of the scene, which portrays the capital city of Vienna, is also known from earlier publications and was an important inspiration for medallists.